

Komparative analyser af dansk
socialøkonomi:

**SORGFRI UDKOMME
&
TIMELIGT VELVÆRE?**

Katja Isa Sørensen og Anker Brink Lund (red.)
CBS Center for Civilsamfundsstudier
2018

Bilag A:

Det "sociale" og arbejdets værd(ier) i sociale virksomheder

Marts 2018, Magnus Paulsen Hansen, mapaha@ruc.dk

Idéen om sociale virksomheder (herefter SV) placerer sig eksplicit midt i en lang historisk debat, der har klæbet til spørgsmålet om organiseringen af en markedsbaseret økonomi, nemlig hvordan *økonomien* skal ind- eller underordnes *sociale* mål. Det er således også en debat der, i modsætning til neoklassisk økonomi og *laissez faire* neoliberalisme, tager udgangspunkt i at markedet ikke af sig selv vil opfylde sociale mål. På den anden side er det også en debat, der er mere reformorienteret end revolutionær – det handler om at tøjle og justere snarere end at omvælte. Historisk har spørgsmålet om "det sociale" givet anledning til et væld af idéretninger, fra socialdemokratisme og arbejderbevægelse til socialliberale, socialkonservative og socialkristelige idéer, som igen har resulteret i et væld af institutioner, arrangementer og konkrete instrumenter og praksisser. Nogle placerer sig *uden for* økonomien som fx fra syge- og arbejdsløshedsforsikringer og velfærdsstaten ved at skabe grænser for det økonomiske og sikre pladsen til det sociale når mennesker ikke har mulighed for engagement i økonomien mens andre placerer sig *inden for* den som fx kooperativer og idéen om virksomhedernes sociale ansvar (CSR) hvor det netop handler om at bringe det sociale ind i økonomien.

SV kan først og fremmest ses som et alternativ til sidstnævnte. Altså en løsning der bringer det sociale ind i økonomien indefra. Samtidig hviler SV på dog involvering fra både stat og civilsamfund og løser også i tilfælde af de såkaldte WISE (Work Integration Social Enterprise), som også udgør størsteparten af SV i Danmark (Lund & Sørensen, 2018), aktiveringsopgaver som traditionelt har været varetaget af staten. Den lidt diffuse placering afspejler sig også i de idétraditioner, der informerer begrebet. SV er et velfærdsstatskritisk begreb, der tager udgangspunkt i diagnosen om velfærdsstatens økonomiske (budget) og moralske (langtidsarbejdsløshed, eksklusion) krise. SV trækker både på idéer fra kooperativbevægelsen og på nyere 'tredje vejs' litteratur om socialt entreprenørskab, social investering, og civilsamfundsengagement ofte blandet med idéer fra management og erhvervslivet, som fx entreprenørskab og troen på markedet som mere fleksibelt og dynamisk (Hulgård 2011; Teasdale 2012).

Denne blanding af venstreorienterede tanker, velfærdsstatskritik og managementidéer har ført til stor uenighed i det akademiske felt om det nyskabende og progressive i formen. Bør SV ses positivt som et reelt alternativ til den (alt)dominerende neoliberalisme (fx Jessop 2002; Larner 2014) eller pessimistisk som blot en knopskydning inden for samme (Fx Boivin and Fortier 1998; i Danmark: Svensson 2016)? Formålet her er ikke at tage parti i denne debat

men at tage udgangspunkt i at SV i sin form indeholder begge potentialer (Graefe 2016; cf. Hulgård 2011). Målet er at udforske det åbne spændingsfelt som dette virvar af forskellige idé-traditioner samt den gråzone mellem marked, stat og civilsamfund som SV er placeret i skaber. Strategien er at starte eksplorativt med tre basale, men ikke trivielle, spørgsmål til hvad SV formen giver mulighed for:

1. Hvad er det ”sociale” i SV?
2. Hvilken rolle spiller det sociale i SV’ens produkt?
3. Hvad betyder for værdien af det arbejde der udføres i SV?

Udforskningen sker ikke rent induktivt men mere eller mindre komparativt for netop at udforske potentialer. Der er primært fire komparative ’fronter’: Hvordan SV adskiller sig fra eller ligner 1) arbejde i ordinære virksomheder og kapitalistisk markedsorganisering, 2) andre virksomheder som ser sig som sociale, som fx CSR virksomheder og kooperativer, 3) beskyttede værksteder, og 4) det aktiveringsparadigme som har omorganiseret velfærdsstaten siden starten af 1990’erne og som bl.a. har medført en række kombinationer af offentlig understøttelse og arbejde, som fx nyttejobs, skånejobs, løntilskud og virksomhedspraktik. Bilaget fokuserer især på sidstnævnte.

Den underliggende motivation for udforskningen bunder derfor også i spørgsmålet om hvordan SV kan skabe rammer for reelt trivselsfremmende arbejde for udsatte mennesker der adskiller sig fra traditionelt lønarbejde men ikke har aktiveringens pligtbaserede udgangspunkt. Hvor førstnævnte ofte er urealistisk for denne gruppe mennesker (de er ikke efterspurgt), arbejder sidstnævnte paradoksal nok ud fra idéen om det ordinære arbejdsmarked som eneste endemål. Desuden er aktiveringens ufrivillighed såvel som midlertidighed i sig selv ofte uhensigtsmæssige forudsætninger for trivsel i arbejdet. Kan SV med andre ord lede til nye veje mod mere trivsel ud fra præmissen om at arbejdet står, og bør stå, helt centralt i denne ligning?

Kvalificering

Teoretisk tager analysen inspiration fra den franske pragmatiske sociologi, hvis grundsten blev udviklet i slutningen af 1980erne af Laurent Thévenot og Luc Boltanski i værket *De la justification* (Boltanski and Thévenot 1991, 2006; for introduktion på dansk se Hansen 2016b; Held 2011). Sociologien fokuserer på hvordan moralske værdiskalaer bruges til at værdisætte og retfærdiggøre handlinger i hverdagslivets konfliktyldte situationer. Én af de vigtigste indsigter fra sociologien er at vise hvordan disse værdisættelser og retfærdiggørelser ikke virker automatisk, men forudsætter en *kvalificering* af den virkelighed som omgiver handlingen. Boltanski og Thévenot taler her om hvordan objekter og subjekter i situationen bliver “valoriserede” (Boltanski & Thévenot, 2006: 131). For fx at en domstol kan fælde domme, eller en vinder kan kåres i en sportsbegivenhed, kræver det en række objekter, der er investeret med værdi. For eksempel er anklager og forsvarer afhængig af beviser og vidner, der kvalificeres i forhold til de fremførte anklager (Hansen 2016a:18). I retssalen bliver alle

objekter og personer således kvalificeret til en virkelighed (af beviser, paragraffer, retfærdighed, etc.), der er radikalt anderledes end den, de var en del af på den anden side af rettens døre. Processen understøttes også af det miljø, domstolen udgør. Domstolen som sådan er kvalificeret som dømmende autoritet gennem en række investerede objekter fra dommerens kåbe, paryk og hammer til procedurer for taleret etc. Ligesådan er produkternes rolle i SV afhængig af hvordan de kvalificeres og hvilke moralske værdiskalaer disse hviler på. Det samme gælder for det arbejde, der udføres i SV, og i sidste ende de mennesker der udfører det. Arbejdet i SV opererer med andre ord med forskellige opfattelser af hvad det 'gode arbejde' og den 'værdige medarbejder' og den 'værdige leder' er.

En anden lige så vigtig indsigt fra den pragmatiske sociologi er at det ofte ikke er givet hvilken moralsk skala der kvalificerer virkeligheden. Selv i retssalen kan der opstå uenighed omkring hvilke principper der gælder og hvilke paragraffer der skal tages i brug. Med andre ord, er der ofte en pluralitet af moralske skalaer på spil, hvilket skaber spændingsfyldte og usikre situationer. Det bevirker at vi må undersøge virkeligheden som "sammensat" af en pluralitet af moralske goder (Boltanski and Thévenot 2006:277). Ved at kortlægge de forskellige kvalificeringer og måder hvorpå handlinger og ting dermed forberedes til bedømmelse, opnås en indsigt de moralske værdier og spændinger der er på spil, fx inden for en bestemt organisationsform som SV og det felt den udfolder sig i.

Herved er målet også at opnå en dybere forståelse for nogle af de kritiske situationer SV allerede har givet anledning til. For det første er der en spænding i grænsen mellem SV og ordinære virksomheder og relationen til staten. På den ene side fungerer SV på markedsvilkår og derfor underlagt statslig/kommunal armslængde fx ift. til støtte. På den anden side italesættes de som værende i stand til noget mere end ordinære virksomheder og som derfor legitimerer en form for forskelsbehandling i form af politisk statslig intervention. Dette placerer SV i et spændingsfelt mellem kravet om fair konkurrence og behovet for (offentlig) støtte. For det andet er der også en usikkerhed i arbejdsdelingen mellem staten/kommunerne og SV, da sidstnævnte ofte leverer service (aktivering) der traditionelt har været løst af kommunale institutioner. For det tredje er skellet mellem arbejdet i SV og 'ordinært arbejde' til debat. Det at arbejdet i SV ofte er støttet og derfor potentielt (ud)konkurrerer jobs på det ordinære arbejdsmarked, har ført til spørgsmål om social dumping og hvor grænsen mellem aktivering og 'ordinært' arbejde går. Vi kan nu starte med en mere teoretisk udforskning (med enkelte konkrete eksempler) af de arbejdsformer og arbejdsværdi SV giver mulighed for samt hvordan de adskiller sig fra det 'regulære' arbejdsmarked.

Det sociale

I den henseende er det værd at gå tættere på hvad dette "sociale" i SV kan være, da det jo er det, der sætter rammerne for aktiviteterne heri. Som vi vil se er kvalificeringen af det sociale nemlig helt afgørende for arbejdets rolle og værdi i SV'en. Det er samtidig også her hvor SV termen er mest sammensat og flertydig og derfor åbner op for et væld af forskellige

kvalifikationer og forestillinger. Så hvad er ”socialt” i SV? Vi kan identificere mindst fem måder hvorpå SVen kan kvalificeres som social.

- For det første kan *produktet* være socialt. Det kan fx være når en virksomheder der producerer ’grønne’ produkter eller NGOer der har skabt indtægtskilder, der finansierer sociale formål.
- For det andet, og her begynder kompleksiteten at indtræde, kan selve *arbejdet* i SV være socialt. Det kan være fordi SV formår at beskæftige ’udsatte’ mennesker der sjældent er plads til i ordinære virksomheder eller fordi aktiviteterne i SV bringer dem tættere på det ordinære arbejdsmarked. Uafhængig af hvad virksomheden producerer og hvordan menneskene aflønnes er arbejdet i disse tilfælde ”socialt”, da arbejde betragtes som et selvindlysende gode der giver adgang til fællesskab, selvrealisering og myndighed. Det skaber et modsætningsfyldt forhold mellem den ’udsatte’ i arbejde, det ’sociale’, og virksomhedens produkt, som vi kommer tilbage til senere.
- For det tredje lover SV formen oftest en social *organisering* i virksomheden, gennem en form for demokratisk, samskabende, inkluderende, involverende ledelse og ved at den akkumulerede profit ikke må trækkes ud til gavn for investorer men skal reinvesteres i virksomheden eller lignende social formål. Det er her inspirationen fra kooperativ-bevægelsen er tydeligst. Dog indebærer den demokratiske organisering i SV ikke kollektivt ejerskab.
- For det fjerde ses ofte en forestilling om et socialt *biprodukt* i SV som ikke er til salg men alligevel bør værdsættes. Det er fx SVernes bidrag til skabelse af ”social kapital”, ”social sammenhængskraft” og fællesskaber i lokalområdet de virker i.
- For det femte er det sociale også et spørgsmål om *innovation*. Det sociale i SV er her socialt fordi når SV løser sociale opgaver på nye måder, der bryder med eksisterende tænkning; de skal opfinde nye samarbejdsformer, nye måder at inkludere udsatte, og nye virksomhedsformer, kunne engagere frivillige, tilbyde alternativer til valget mellem stat og privatisering, etc. (Defourny 2001:12–14; se også Leadbeater 2007).

De ovenævnte kvalificeringer udelukker ikke hinanden. Snarere er de ofte alle til stede i forskellig grad. Det er bl.a. derfor at forsøg på at kategorisere SV udfordres af grænsetilfælde og overlap. SV-feltet i almindelighed og de arbejdsintegrerende dele (WISE/ASV) i særdeleshed tilnærmes således som spændingsfyldte hybrider (Battilana et al. 2015; Bode et al. 2006). Bilaget adskiller sig således også fra den omfangsrige litteratur der har forsøgt at definere forskellige typer SV i typologier (Defourny and Nyssens 2010). I stedet er målet at synliggøre mangfoldigheden af mulige moralske kvalificeringer *inden i* en SV.

Produktet

Kvalificeringerne af det sociale forbinder det sociale og SV’ens produkt på vidt forskellige måder, som igen kvalificerer de beskæftigede i SV forskelligt. Det er på trods af at præmissen

for SV, i modsætning til beskyttede værksteder, jo er at produktet sælges på markedsvilkår. Så fra køberens synspunkt, hvilken rolle spiller det 'sociale' så for produktets værdi?

Er produktet *ikke* i sig selv socialt men et 'almindeligt' markedsefterspurgt produkt, er en gennemgående forestilling, at det sociale en slags sidegevinst, hvor køberen herved kan vise 'social ansvarlighed' hvad enten det er som led i virksomheders CSR strategi eller kommuners sociale klausuler. Idéen om en SV certificering synes at hvile på denne forestilling. Det sociale som 'sidegevinst skaber dog en indbygget usikkerhed omkring hvorfor køberen vælger et produkt fra en SV, fx fra en virksomhed som Specialisterne, som beskæftiger mennesker med autisme og lignende udfordringer. Selvom produktet (forskellige konsulenttydelser) ikke er socialt, er spørgsmålet om det sociale formål i Specialisterne skal inkluderes i prisen, da det åbenlyst vil være noget *værd* for virksomheder med en (oprigtig) CSR strategi. Og inkluderes det i prisen, er spørgsmålet igen om (noget af) merværdien skal overføres til de mennesker, som leverer den. En særlig variant er muligheden for ordinære virksomheder at lave såkaldt "afknopning" hvor en del af virksomhedens aktiviteter outsources til en dertil oprettet SV. Her bliver SV'en organiseret del af virksomhedens CSR strategi. Det breder dog også indholdet af det 'sociale' ud, da idéen er, at det er løntunge aktiviteter som virksomheden ellers overvejer at flytte ud af landet, som kan samles i en SV. Det sociale bliver således virksomhedens bevarelse af arbejdspladser i landet.

Er produktet *i sig selv* socialt, så er det sociale ikke en sidegevinst, men ganske enkelt en efterspurgt vare som købes for sin umiddelbare markedsværdi. Skellet mellem et socialt eller ikke-socialt produkt er dog ikke klart og afhænger i virkeligheden af den enkelte købers kvalificering af produktet. Fx vil de fleste købe avisen Hus Forbi fordi de er interesseret i indholdet. Men én fordi han mangler noget at læse i toget (produktet er ikke socialt), én anden fordi han gerne vil læse om og støtte hjemløsesagen (produktet er socialt). Men der er også nogle, der slet ikke er interesseret i bladet, men køber det for at belønne sælgeren, den enkelte hjemløse, for at lave noget, fremfor bare at tigge. Her er det ikke længere produktet, der er socialt, men den hjemløses *aktivitet*. Aktiviteten, den 'udsattes' beskæftigelse i SV, bliver det primære produkt. Dette er i virkeligheden en tredje variant, som alle SV, der har et element af WISE, indeholder. Et andet eksempel herpå SV'en Social Foodies som laver is og chokolade baseret på *fair trade* produkter. Gennem dens indkøb engagerer virksomheden både "socialt udsatte" i Danmark og arbejdere i udviklingslande, som begge bruges aktivt i virksomhedens markedsføring. Her indtræder samme logik som med den hjemløse Hus Forbi-sælger: Dét at netop disse mennesker, i kraft af deres baggrund/profil, laver noget for virksomheden, giver virksomhedens produkt en merværdi. Det medfører at den beskæftigede 'udsattes' arbejde i en SV er til skue og vises frem en del af produktets aura. Hos Social Foodies køber man ikke bare is men også et engagement i SV'ens arbejde med at udfolde udsatte menneskers potentialer, som hverken ordinære virksomheder og velfærdsstaten kunne få øje på.

Denne tredje variant findes også i en mere institutionaliseret og radikal variant når SV primært lever af at sælge forskellige aktiveringsforløb til kommuner som en form for anden aktør. Her er det, der 'produceres' altså mennesker, der arbejder, eller kommer tættere på

beskæftigelse. Det der så produceres af disse mennesker, bliver et slags biprodukt. Det er tilfældet i ekstrem grad når kommunen køber aktiveringsforløb af en SV, men muligheden findes generelt i WISE. Fx når man køber et Hus Forbi blad uden at ville læse det eller tager på en SV drevet café, ikke fordi kaffen er god, men fordi det holder nogle udsatte mennesker 'i gang'. Og i virkeligheden kan køberen af et SV produkt altid 'mistænkes' for først og fremmest at købe produktet pga. dets sociale 'ramme'.

Usikkerheden omkring hvad det egentlig er for værdier aftageren betaler for, skaber for det første en spænding ift. SV's konkurrence med ordinære virksomheder. Opfattes produktet ikke som socialt konkurrerer det jo formelt set på lige vilkår med lignende produkter fra andre virksomheder. Men opfattes produktet derimod, eller noget af det, som socialt, er spørgsmålet så om det også retfærdiggør en finansiell merværdi, hvad enten det er relateret til aviskøberens selvfølelse, en virksomheds *brand*, eller kommunens beskæftigelsespolitik. I forhold til sidstnævnte er det fx debatten om hvorvidt kommunerne bør privilegere SV i deres indkøb, såvel som spørgsmålet om et privatiseret marked for offentlige ydelser som fx aktivering er tilstrækkelig kvalifikation for markedselementet i SV. Problematikken melder sig også i forhold til førnævnte model hvor ordinære virksomheder outsourcer aktiviteter til en SV – gør de det for at få adgang til lokal billig (pga. offentlig støtte) arbejdskraft, for at leve op til deres sociale ansvar, eller for den brandmerværdi SV'en giver?

Arbejdet

De beskæftigedes aktivitets betydning for det sociale rolle i produktet leder videre til spørgsmålet om hvordan *arbejdet* i SV kvalificeres og værdsættes, både finansielt og moralsk. Det er også her at flertydigheden og potentielle spændinger for alvor begynder at melde sig for arbejdet lader sig ikke inddele i de traditionelle kategorier som arbejdsgiver/medarbejder eller ejer/lønmodtager.

Lederen

Starter man med lederne er et gennemgående kendetegn for SV er, at de er skabt og drevet af såkaldte "sociale entreprenører" (Defourny 2001:11f). En term som vandt indpas i slutningen af 1990erne, især med Leadbeaters pamflet *The Rise of the Social Entrepreneur* (Leadbeater 1997). Termen markerer både et overlap med en af de klassiske værdige skikkelser i markedsøkonomien – den risikovillige og virksomme entreprenør (cf. Boltanski and Chiapello 1999). Men samtidig er den sociale entreprenør noget mere og noget andet. Hvor den klassiske entreprenør, som fx beskrevet af Max Webers klassiske studie (Weber 2003), legitimt kan søge egen vinding og rigdom, så længe den reinvesteres og han forbliver virksom, så er den sociale entreprenør i SV anderledes begrænset og motiveret. Her er det ikke længere egennyttens, der driver engagementet men først og fremmest den sociale sag som er integreret i SVens virke. Det er altså et radikalt andet engagement, som tillægges den sociale entreprenør, og som sådan tilbyder SV også en legitim autoritet (virksomhedsejer, leder) som på den ene side er placeret i markedsøkonomien, men på den anden bryder med,

og potentielt udfordrer, den 'kapitalistiske ånds' tro på det økonomiske nyttemaksimerende menneske. Hvor den klassiske entreprenør *indirekte* igennem sin egoistiske adfærd bidrager til fællesskabet ved at skabe jobs, betale skat, som fx beskrevet i begreber som den usynlige hånd og *trickle down*, så er den sociale entreprenør *direkte* engageret i det sociale gode, og tvunget til at reinvestere eventuel profit i selvsamme. Det er samtidig her hvor forskellen fra den 'socialt ansvarlige' virksomheden er klarest.³⁷ Den sociale entreprenør reintroducerer således forestillingen om det altruistiske menneske *inden for* markedøkonomiens rammer.

Lederen eller arbejdsgiveren i en SV, fx den sociale entreprenør, belønnes finansielt, men ikke som den traditionelle arbejdsgiver/leder, hvis indtjening hænger sammen med virksomhedens økonomiske resultater. Finansielt, belønnes lederen snarere som en almindelig lønmodtager. Moralsk belønnes lederen ved et arbejde der "giver mening", som netop er "socialt", kombineret med den schumpeterianske entreprenørs passion for at skabe og være innovativ. I den henseende kan man sige at lederens arbejde i SV lever op til Hannah Arendts klassiske figur *homo faber* (Arendt 1959). I modsætning til *animal laborans*, som arbejder af nødvendighed (for at kunne forbruge), arbejder *homo faber* for at skabe og forandre.³⁸ Hvor *animal laborans'* arbejde er forbundet med nød og tvang, er *homo fabers* virker valgt af egen fri vilje (Meyer 2016). Det er oplagt at spørge om de beskæftigedes aktiviteter i SV også formår at leve op til denne lederens værdsatte "meningsfulde" og "skabende" arbejde. Et spørgsmål vi vender tilbage til efter at have kigget nærmere på de andre mennesker, udover lederen, der arbejder i SV. Foruden *homo fabers* værd er lederen i WISE også kvalificeret med værd, der overlapper med den 'moderne' leder som Boltanski og Chiapello har identificeret i den nye *projektære* kapitalistiske ånd (Boltanski and Chiapello 1999). Det er den netværksskabende empatiske leder, der kan coache og se og få potentialer til at gro i sine medarbejdere. Boltanski og Chiapello peger dog også på en anden karakteristika ved autoriteter i den nye ånd, og det er netop den projektære indstilling til arbejdet. Den værdige er nomaden der konstant er i bevægelse og realiserer sig selv i det ene projekt efter det andet. Ligesådan er den sociale entreprenør "ildsjælen" og projektmageren der først og fremmest skaber og bygger op og dernæst må videre til næste projekt. Denne værdighed er selvsagt tæt knyttet til det sociale som 'social innovation', og den skaber en usikkerhed omkring hvordan stabiliteten i SV skal værdsættes – hvad skal der ske når det innovative potentiale er udtømt og entreprenøren er videre til næste projekt? Hvem skal tage over og er SVen stadig 'social' når den ikke længere er særlig innovativ?

De beskæftigede

Vi kan indlede denne udforskning med at spørge, hvad det er den beskæftigede bliver belønnet (finansielt) for i SV, og af hvem? Det umiddelbare svar er selvfølgelig "af sin

³⁷ Grænsen er dog åben for fortolkning. Fx er muligheden for at investorer kan få et vist afkast ikke fuldstændig udelukket den danske rammelov (Folketinget 2014).

³⁸ Etymologisk er de to figurer beslægtet med henholdsvis work/virksomhed og labour/arbejde (Meyer 2016).

arbejdsgiver for det stykke arbejde vedkommende udfører”. Dette gælder også for nogle. Fx regnskabsmedarbejderen, som får sin løn for at lave regnskab eller fx medarbejderen i Social Foodies som ikke er ’udsat’, men får sin løn for at sælge is og chokolade. Lønarbejderen (issælgeren, regnskabsmedarbejderen) belønnes altså primært gennem lønnen, men kan samtidig profitere af at arbejde for en social sag, lidt på samme måde som hvis de arbejdede i en virksomhed med en stærk CSR profil.

Men i WISE har den ’ordinære’ medarbejder ofte også en opgave i netop at integrere de udsatte. Hvis SV skal konkurrere på lige vilkår med ’ordinære’ virksomheder, er dette arbejde afhængig af støtte udefra. En gruppe af lønarbejdere lønnes derfor både for at skabe værdi til virksomhedens produkter og for at skabe ’social’ værdi. Det er fx chokolatieren i Social Foodies, der både skal kvalitetssikre produkterne og oplære udsatte. Det skaber endnu en gråzone, da ét af principperne for SV, som nævnt tidligere, er at de ikke skal være afhængig af offentlig støtte eller må privilegeres vis à vis ordinære virksomheder. I praksis ’løses’ det enten gennem en række støtteordninger som er tilknyttet den enkelte ’udsatte’ (Juul-Olsen 2016) eller ved at kommunen simpelthen køber aktiveringsydelse af SV’en.

I forhold til finansiel belønning af det ’sociale’ arbejde er den sociale entreprenør her i en endnu mere grå zone. Vedkommende lønnes som en leder, men det lægger også i kortene at ’ildsjælen’, der brænder personligt for sagen, leverer ud over lønarbejderens 37 timer.

I dette kontinuum hvor den beskæftigede belønnes mere eller mindre for sit ’sociale’ arbejde, finder vi sidst den frivillige. Den frivilliges arbejde er først og fremmest ’socialt’ i kraft af at være frivilligt. Den manglende finansielle belønning gør at det udgangspunktet må være motiveret af viljen til at gøre noget for andre eller en sag fremfor egennytte. Den frivilliges arbejde er samtidig immanent socialt ved at det repræsenterer civilsamfundet. Belønningen er således umiddelbart muligheden for *homo fabers* meningsfulde arbejde, der ikke er drevet af nødvendighed men af noget større. Det er dog ofte mere sammensat. *Animal laborens*, og hermed en mere egennyttig og instrumentel motivation, kan snige sig ind i det frivillige arbejde når der fx lokkes med at arbejdet giver ”noget på CV’et”. Der er også den mulighed at den frivillige profiterer af det ovenfor nævnte sociale *biprodukt*, når fx den pensionerede igennem det frivillige arbejde bliver en del af et fællesskab. Her belønnes den frivillige således med social kapital.

Vendes blikket mod de ’udsatte’ udstrækkes et andet kontinuum med forskellige typer og grader af offentlig støtte. I den ene ende er den udsatte som nu, qua SVens rammer, er i stand til at varetage et ordinært arbejde, uden støtte. Det er på mange måder den centrale ideologiske forestilling, men i praksis en sjældenhed. Lidt længere inde på kontinuummet finder man dem i fleksjob. Oprindeligt var idéen med fleksjobordningen netop at opnå samme dynamik i ordinære virksomheder, ved at virksomheden kun betaler for de timer medarbejderen er i stand til at arbejde, og medarbejderen til gengæld kompenseres for den tabte arbejdstid af staten. Det er altså primært en ordening for mennesker med en normal produktivitet, men i begrænset tid, fx som følge af et fysisk handicap og ikke den klassiske profil for en ’udsat’. Flexjobordningen har dog ofte vist sig utilstrækkelig til at gøre denne

gruppe af mennesker attraktive for ordinære virksomheder, hvilket har gjort dem 'udsatte' og en del af WISE' målgruppe for beskæftigelse. Desuden er førtidspensionister nu også i målgruppen for fleksjob (Juul-Olsen 2016:195). For fleksjobberens status er SV derfor ofte en 'nedkvalificering' fra at være lønmodtager på det ordinære arbejdsmarked til en udsat som har brug for særlige rammer. Logikken i forhold til det sociale rolle ændrer sig også. Oprindeligt i fleksjobordningen var det sociale placeret uden for virksomheden i statens kompensation og virksomheden blev derfor ikke 'social' af at ansætte en fleksjobber. Selvom det stadig er staten, der kompenserer, rykker det sociale i SVen nu ind i virksomheden. Det sociale 'deles' nu imellem virksomhed og stat.

Længere henne ad kontinuummet findes arbejds- og støtteformer, som gør spørgsmålet om hvad den beskæftigede i en SV belønnes for endnu mere tvetydigt. Det gælder ordninger som virksomhedspraktik, løntilskud, ressourceforløb og jobafklaringsforløb for sygedagpengemodtagere, som alle bruges i de danske SV (Juul-Olsen 2016). I alle disse ordninger er det nu primært staten, i skikkelse af kommunen, og ikke SVen, der finansierer den beskæftigede. Det medfører at der nu ikke primært betales og belønnes for *det* den beskæftigede laver, men først og fremmest det at vedkommende laver *noget*. Arbejdet i SV bevæger sig her temmelig langt væk fra *homo fabers* idealer. Det er for det første ikke det skabende arbejde den beskæftigede belønnes for. For det andet indeholder alle disse ordninger et potentielt element af tvang. Det betyder ikke at arbejdet ikke kan være meningsfuldt eller produktivt, men det er bare ikke det den beskæftigede belønnes for. Det er slet ikke en løn i den forstand.

For at forstå hvad den beskæftigede i stedet belønnes for, må vi i stedet se nærmere på de idealer der har understøttet de godt og vel 30 års 'aktivreformer' af social- og arbejdsmarkedspolitikken, som disse ordninger er sprunget ud af. I lyset af disse er der flere måder arbejdet kan kvalificeres og værdsættes. Der trækkes her på overtegnes kortlægning af moralske retfærdiggørelser af aktivreformer i Frankrig og Danmark (Hansen 2017). Med ordningerne er beskæftigelsen i SV, set i aktivtænkningens lys, for det *første* et værdigt og nødvendigt alternativ til blot at være "passiv" og inaktiv modtager af offentlige ydelser. Vedkommende bliver slet og ret aktiveret og dermed *aktiv*. Med en opdateret version af den protestantiske arbejdetik i hånden vendes forholdet mellem 'løn' og arbejde på hovedet. Her er den offentlige ydelse som udgangspunkt en kilde til inaktivitet og dovenskab og arbejdet en belønning i sig selv. Arbejdet er selve adgangen til fællesskab, netværk, og mening og samtidig pligten alle må tage på sig for fællesskabets skyld. For den beskæftigede i SV bliver arbejdet en belønning som implicit fordrer en vis taknemmelighed, hvor arbejdets indhold og finansielle belønning er underordnet. Ligesom med andre *workfare*-ordninger som fx nyttejobs, åbnes her for spørgsmålet om udbytning og en spænding over for SVs forestilling om en mere social fordeling af virksomheders overskud.

For det *andet* gør arbejdet i SV den beskæftigede mere *ansvarlig*. Vedkommendes aktivitet får nu smag af selvforsørgelse. Det er SVens rammer, der gør det muligt for den før uansvarlige til at få mere selvkontrol og derfor er der en formynderisk og opdragende logik på

spil her, som giver paralleller til beskyttede værksteder. For det *tredje* har arbejdet i SV et muligt element af *opkvalificering*. Arbejdet giver den beskæftigede udsatte kompetencer, der øger vedkommendes *employability* og mulighed for på sigt at få et ordinært job. Her er arbejdet i SV muligheden for den udsatte i at 'øve sig', og ydelsen bliver en investering i den udsattes 'humane kapital'. Når en ordning som Særlig tilrettelagt ungdomsuddannelse (STU) bruges i SV (Juul-Olsen 2016:196) er det helt i tråd med denne kvalificering.

Eksisterende og nye spor

De ovennævnte kvalificeringer, som de forskellige aktiveringsordninger bringer med sig, installerer to dynamikker som begge skaber spændinger med nogle af kerneidéerne i SV. For det *første* gør det arbejdet i SV til et middel til noget andet. Det bliver brugt til at sætte den udsatte 'på prøve', fx til at vurdere arbejdsevne eller til at bringe vedkommende tættere på det ordinære arbejdsmarked. Arbejdet i SV er således ikke ligeværdigt i sig selv, men først og fremmest (endnu) et midlertidigt instrument i aktiveringsparadigmets portefølje. SV er er således med til at manifestere grænserne til det 'ordinære' arbejdsmarked og opretholde dets merværdi(ghed) til sammenligning med andre arbejdsformer og ikke-arbejdsformer. Det skaber en spænding vis à vis forestillingen om en egentlig socialøkonomi som et reelt alternativ til både kapitalistisk markedsøkonomi og civilsamfundsfilantropi. Hvis arbejdets produktion af værdi underordnes aktiveringskvalifikationerne, er det svært at se hvordan en socialøkonomi med *gensidig* udveksling af værdier kan blomstre. For det andet bringer ordningerne et element af tvang ind i SV. Når ordninger bruges til at sætte den udsatte på prøve med sigte på at undgå dovenskab, mangel på selvkontrol og vilje til opkvalificering er det i konstant mulig konflikt med SVs forestilling om demokratisk inddragende ledelse og lystbetonet engagement som vej til trivsel.

Til gengæld, og netop på grund af de to spændinger, er det måske også her SVs mest radikale potentiale til at bryde med eksisterende spor ligger. Hvis SV, på trods af ordningernes indre dynamikker, insisterer på skabende meningsfuldt arbejde og en deltagende inddragende virksomhedsledelse, vil det tilbyde en forestilling, der kan bryde de moralske kvalificeringer aktiveringsordningerne er opstået ud af. Ved at bruge ordningerne offensivt til at kvalificere den udsatte som en produktiv samfundskraft, der bidrager til en social økonomi, som den ordinære markedsøkonomi ikke er i stand til at værdsætte, skabes et rum der bryder med aktiveringsparadigmets ophøjelse af det ordinære arbejdsmarked såvel som dets formynderiske og ofte mistroiske blik på modtageren af offentlige ydelser. Den beskæftigede bliver værdig, men ikke ved at blive (næsten) ligesom os andre, men ved at skabe værdi som ingen andre er i stand til. Arbejdet i SV bliver med andre ord hermed til *virke* og ikke blot vejen til noget andet.

Hermed kunne SV måske skabe rum for udfoldelsen af Ulrich Becks forestilling om "borgerarbejde", som han positionerede i klar kontrast til de fremstormende aktiveringstendenser han observerede i slutningen af 1990'erne:

”Borgerarbejde må (...) på ingen måde forveksles med den tvang som socialhjælpsmodtagere for tiden bliver udsat for overalt ved overtagelsen af kommunalt arbejde. Borgerarbejde er frivilligt, selvorganiseret arbejde, hvor det der skal gøres, ligger i hænderne på dem, der gør det. Man dræber den demokratiske ånd, der bestjæler borgerarbejdet og med dette samfundet af selvaktive individer, når man begår århundredets fejltagelse og forveksler borgerarbejde med tvangsarbejde. Borgerarbejdets politiske karakter har brug for den offentligt beskyttede og højt vurderede selvstændighed, der kommer til udtryk i deltagelsens og organisationens autonomi og frivillighed.” (Beck 2002:146)

Ved at bruge aktiveringsordningerne *taktisk* kunne SV således skabe et rum af kvalificeringer, der ’aktiverer’ den udsatte, men på en måde, der paradoksalt bryder med aktiveringsparadigmets dominerende moraler. Det vil stadig være en form for aktivering – den udsatte *bliver* mere aktiv – men i en form og på præmisser som bevæger sig uden for den nuværende tænknings forestillingsverden.

Bilaget har dokumenteret, hvordan SV ikke *sui generis* er hverken regressiv eller progressiv men indeholder et komplekst spændingsfelt af forskellige kvalifikationer af det sociale og af arbejdet hvis usikkerheder og konflikter i høj grad afgøres i den daglige praksis i og omkring den enkelte SV. Der består en akademisk udfordring i nærmere at forstå hvordan de mange kvalificeringer forhandles og institutionaliseres, som også kan bidrage til den mere politiske nytænkning i hvordan SV kan skabe rum for nye forestillinger om arbejde og økonomi. Et næste skridt kunne således være en række engagerede case-studier, hvor målet ikke bare er at *forstå*, men også at bidrage til mere *taktiske* refleksioner over det moralske spændingsfelt alle socialøkonomiske virksomheder befinder sig.

Bibliografi

Arendt, Hannah. 1959. *The Human Condition*.

Battilana, Julie, Metin Sengul, Anne-Claire Pache, and Jacob Model. 2015. “Harnessing Productive Tensions in Hybrid Organizations: The Case of Work Integration Social Enterprises.” *Academy of Management Journal* 58(6):1658–85.

Beck, Ulrich. 2002. *Fagre Nye Arbejdsverden*. København: Hans Reitzel.

Bode, Ingo, Adalbert Evers, and Andreas Schulz. 2006. “Work Integration Social Enterprises in Europe: Can Hybridization Be Sustainable?” Pp. 237–58 in *Social enterprise: At the crossroads of market, public policies and civil society*, edited by M. Nyssens. Abingdon, Oxon: Routledge.

Boivin, Louise and Mark Fortier, eds. 1998. *L'économie Sociale: L'avenir D'une Illusion*. Les Editions Fides.

Boltanski, Luc and Ève Chiapello. 1999. *Le Nouvel Esprit Du Capitalisme*. Gallimard.

- Boltanski, Luc and Laurent Thévenot. 1991. *De La Justification: Les Économies de La Grandeur*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, Luc and Laurent Thévenot. 2006. *On Justification: Economies of Worth*. Princeton University Press.
- Defourny, Jacques. 2001. "Introduction: From Third Sector to Social Enterprise." Pp. 1–28 in *The emergence of Social Enterprise*, edited by C. Borzaga and J. Defourny. London: Routledge.
- Defourny, Jacques and Marthe Nyssens. 2010. "Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences." *Journal of Social Entrepreneurship* 1(1):32–53.
- Folketinget. 2014. *Lov Om Registrerede Socialøkonomiske Virksomheder*. Erhvervs- og Vækstministeriet.
- Graefe, Peter. 2016. "Retooling Social Reproduction for Neoliberal Times." Pp. 284–94 in *Handbook of Neoliberalism*, edited by S. Springer, K. Birch, and J. MacLeavy. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Hansen, Magnus Paulsen. 2016a. "Engagement Mellem Tillid Og Tvivl: Introduktion Til Laurent Thévenot." Pp. 11–43 in *Laurent Thévenot: Engagementsregimer*, edited by M. P. Hansen. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, Magnus Paulsen. 2016b. "Non-Normative Critique: Foucault and Pragmatic Sociology as Tactical Re-Politicization." *European Journal of Social Theory* 19(1):127–45.
- Hansen, Magnus Paulsen. 2017. "Trying the Unemployed. Justification and Critique, Emancipation and Coercion towards the 'active Society'. A Study of Contemporary Reforms in France and Denmark." Copenhagen Business School.
- Held, Lars. 2011. "Introduktion Til Luc Boltanskis Sociologi." in *Luc Boltanski: Pragmatisk sociologi*, edited by L. Held. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hulgård, Lars. 2011. "Social Economy and Social Enterprise: An Emerging Alternative to Mainstream Market Economy?" *China Journal of Social Work* 4(3):201–15.
- Jessop, Bob. 2002. "Liberalism, Neoliberalism and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective." *Antipode* 34(3):458–78.
- Juul-Olsen, Maja. 2016. "Socialøkonomiske Virksomheder Og Integration Af Sårbare Borgere På Arbejdsmarkedet." Pp. 179–212 in *Samskabelse og socialt entreprenørskab*, edited by E. Hulgård, M. Juul-Olsen, and E. N. Nielsen. København: Hans Reitzel.
- Larner, Wendy. 2014. "The Limits of Post-Politics: Rethinking Radical Social Enterprise." Pp. 189–207 in *The Post-Political and its Discontents: Spaces of depoliticisation, spectres of*

radical politics, edited by J. Wilson and E. Swyngedouw. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Leadbeater, Charles. 1997. *The Rise of the Social Entrepreneur*. Demos.

Leadbeater, Charles. 2007. *Social Enterprise and Social Innovation: Strategies for the next Ten Years*.

Lund, Anker Brink, & Katja Isa Sørensen, 2018. *Komparative analyser af dansk socialøkonomi: Sorgfrit udkomme og timeligt Velvære?* CBS Center for Civilsamfundsstudier.

Meyer, Gitte. 2016. *Arbejde Og Virksomhed / Labour and Work / Arbeit Und Wirksamheit*. Arbejdsrapport udarbejdet ved CBS Center for Civilsamfundsstudier.

Svensson, C. F. 2016. "Sociale Virksomheder: Udfordringer Og Muligheder I et Modsætningsfyldt Felt." *Social Kritik* 148(December).

Teasdale, Simon. 2012. "What's in a Name? Making Sense of Social Enterprise Discourses." *Public Policy and Administration* 27(2):99–119.

Weber, Max. 2003. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Mineola, New York: Dover Publications.

Om forskningsprojektet

Med økonomisk støtte fra TrygFonden har CBS Center for Civilsamfundsstudier gennemført et omfattende forskningsprojekt vedrørende dansk socialøkonomi historisk og aktuelt.

For det første kortlægges den traditionsrige socialøkonomi, der i Danmark vandt fodfæste fra midten af 1800-tallet organiseret som andelsforeninger, erhvervsdrivende fonde og andre hjælp-til-selvhelp initiativer.

For det andet sammenlignes værdiskabelse ved virksomheder, der tager et større socialt ansvar end de umiddelbart er forpligtede til, med sociale og økonomiske bidrag fra ordinære virksomheder.

For det tredje er der gennemført fire parallelle spørgeskemaundersøgelser, hvor repræsentanter for kommuner og virksomheder, der ansætter udsatte, har vurderet deres nuværende samspil i relation til beskæftigelse, indkøb og erhvervsfremme.

De to rapporter, der rummer hovedresultater fra forskningsprojektet, kan downloades gratis på web-adressen:

Civilsamfundet.dk